

123.422

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

123422

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR	
Növedéknapló	
1942. év	697 sz.

BÉRCZY KÁROLY ÉLETÉBŐL.

Pesti biedermaier családi kör az ötvenes, hatvanas években.

A XIX. század első évtizedeire kell visszanyúlnunk, hogy Bérczy Károly pesti otthonának képe világosabban derüljön fel előttünk. A régi Pest németajkú polgársága sorában ekkoriban ott látjuk a nyugatmagyarországi származású Scheffer-házaspárt: Scheffer János, egykori főharmincadost és feleségét, Scheffer Annát. Mint nevük is mutatja, rokonok. Polgári jólét s kényelem környezi e hamisítatlan «biedermaier» házaspárt. Biedermaier stílus a bútortzatban s dísz tárgyakban csakúgy, mint az életben és erkölcsi felfogásban.

Kedves, kétemeletes, zöldzsalus lakóház a Szervita-tér és Kristóf-tér sarkán,¹ jókora bérház a Dorottya-utcában,² kipróbált, öreg cselédség, állandóan tartott, megfontolt üggetésű bérfogat; finom virágos, monogrammos bécsi porcellán, muzsikáló óra; lehajtható lapú secrétaire, apró csecsebecsével megrakott üvegszekrény; a család tagjainak Donát János festette portréi. Egymás iránti gyengéd szeretet, mély vallásosság, sok kedély: íme, ez Schefferék családi életének kerete.

A háznál két eladó lány: Anna és Katalin. Egy sereg leánynézőbe járó fiatal úr. Érzelgős német s francia idézetekkel teleírt album, — kanárimadár énekel a kalitkában, — gazdag kávéuzsonnák. Bálok a Váci-utcai *Hét választófejedelem*

¹ A ház ma is áll. Jelenleg a Szénássy Gyula divatárkereskedő cég tulajdona s néhány év óta háromemeletessé alakult; régebben a Szervita-térről nyíló bejáratát pedig a Kristóf-térre helyezték át.

² E házat (Dorottya-utca 12.), a mögötte álló, akkor még a Dunára tekintő Ferdinándy-féle házzal együtt 1837-ben gróf Széchenyi István óhajtotta a Nemzeti Casino számára megvenni.

virágpompás, illatos, viaszgyertyák fényében úszó dísztermében, ahol érzelmes zeneszórá menuet és quadrille járja — s a két Scheffer kisasszony hamarosan férjhezmegy. Katalin, az ifjabbik leány kezét Stipsicz Antal hadbiztos, az idősebbikét, Annáét a zemplénmegyei származású Frivaldszky Imre — régi, trencsénmegyei nemesi család sarja — fiatal orvos, nyeri el.

Schefferék biedermaier-stílusa, puritanizmusa szinte örökségkép száll át a Stipsicz- és Frivaldszky-családokra. A Szervita-téri házat a Scheffer-szülőkkel egyetemben Frivaldszkyék lakják. Frivaldszky Imre nem folytat orvosi gyakorlatot. Néminemű apai örökségét felesége hozományával egyesítve, szabadon élhet egyetlen, határtalan szenvedélyének: a természetbúvárlatnak. Eleintén botanikával foglalkozik, később mindinkább áttér a zoológiára, főképp az entomológiára, hogy a következő évek során e téren valóban nagyot alkosson. Ő a Nemzeti Múzeum rovargyűjteményének megalapítója. Egyike a Tudományos Akadémia első tagjainak s tagja több külföldi tudományos egyesületnek is. Családján kívül úgyszólván egyéb sem érdekli, a növény- és rovarvilágnál, meg aztán svábhegyi telkén épült, kastélynak is beillő villájánál, majd 1864-ben a nógrádmegyei Jobbágyiban vásárolt birtoka s csinos kúriájánál.

Négy leánya közül a legidősebbik, Matild, Putnoky Móríc gömörmegyei, a következő, Szerafin, Battha György borsodi földbirtokos, a legifjabbik, Paulina, pedig Fáy Béla, Pest vármegye főjegyzője, majd versegi földbirtokos — Fáy András neveltje s unokaöccse — hitvese. Míg Anna, a harmadik leány, Bérczy Károlynak adja kezét.

Bérczynek nincsen birtoka. Írói hívatása Pesthez köti s így családjával ő is ott lakik a Szervita-téri, ódivatú házban.

A kettős otthont akkori tudományos és irodalmi világunk nagyjai közül sokan látogatják. Klauzál Gábor a háznak úgyszólván mindennapos vendége. Rajta kívül legotthonosabbak Brassai Sámuel, az eredeti, örökké vitázó polyhistor; Xantus János, a tudós utazó; Reguly Antal, a kitűnő nyelvész, egyben szintén híres utazó; Szabó József, a kistermetű, nagynevű geológus; Frivaldszky János, a házi-

úrnak távoli rokona, később szintén jeles entomológus ; a nagyhírű Balassa professzor ; a hóbortos Adelburg (tulajdonképpen adelburgi Abranovics) Ágost lovag, horvát születésű, de lelkesen magyar érzelmi világ hegedűművész. Mikor Liszt Ferenc 1859-ben *Les Bohémiens et leur musique en Hongrie* című tanulmányában azt fejtegeti, hogy a magyar zenében csak a szöveg magyar, a zene ellenben cigány eredetű, Adelburg hevesen kel ki Liszt felfogása ellen s *Entgegnung* című röpiratában, Brassai Sámuellel egyetértve, aki viszont *Magyar, vagy cigányzene?* című könyvecskét ad ki (1860), azt fejtegeti s bizonyítja, hogy a cigány, ha egyéni technikájával kicifrázza is, a magyar nép legsajátabb, tősgyökeres zenéjét adja elő.¹

Bérczy Károly barátai közül leggyakrabban báró Kemény Zsigmond, — a gyerekek kedélyes «Zsigó bácsi»-ja — Pompéry János, Gyulai Pál, Szalay István, Tóth Lőrinc, Lisznyay Kálmán, a nógrádmegyei vidám palóc, excentrikus költő, a szintén nógrádi Nagy Iván, történetbúvár és genealógus, Szontágh Pál — s míg él és olykor Pesten tartózkodik, Madách Imre fordul meg a háznál. Az itt említetteken kívül Csengery Antalt s Lumniczer Sándor professzort sorolhatjuk még fel mint gyakori vendégeket, de meg-megfordul a Szervita-téri házban csakúgy, mint a svábhegyi villában, báró Eötvös József, Jókai Mór, Tompa Mihály s több más jeles író is.

Érdekes, színes kör. Csaknem valamennyi tagja a tudományos, az irodalmi, a társadalmi életnek egy-egy kiválósága, a nemzeti eszme és művelődés lelkes ápolója — zászlóvivője, vagy napszámosa — az elnyomatás éveiben. Csupakedély, csupaszív, derék magyar ember valamennyi.

A Szervita-téri házban születnek Bérczy gyermekei, a korán elhunyt Gizella, aztán Margit (később Balogh Károlyné, sz. 1854. IV. 7., † 1918. XII. 1.), az alig egyéves korában meghalt Lajos, végül Géza (sz. 1859. V. 23., † 1929. VI. 6.)

¹ Brassai sok más ismerete mellett képzett zenekritikus. — Liszt Ferencnek a cigányzenéről írt tanulmánya nyomán keletkezett felháborodásra nézve l. Berzeviczy, *Az abszolutizmus kora Magyarországon*, i. m. II. k. 466. l.

Ez utóbbiban is sok a költői hajlam. De világeletében csak íróasztala számára dolgozik.¹ Éles megfigyelő, jó emberismerő. Magas homloka alatt ezer eleven ötlet, mély és mulatságos gondolat cikázik, kedélyesen terjedelmes testében érzékeny s nemes szív dobog. Élőszóval kitűnő és mulatságos előadó, hanem írásait túlon túl elöntik szubjektív érzelmek. Kevés bennük az erő, gyenge a kompozíció. Gyengeségét maga is érzi, pedig mennyire szeretne írni! Egyik reám maradt, odavetett jegyzetében ezt olvasom: «Istenem, mily gyönyörűség lehet fehér papírra vetett fekete betűkkel megörögzíteni azt, ami agyunkban megvillan, amiről álmodunk, ami lelkünkben meghitt hangulattá, tarka képpé szövődik! Az én betűim nem értenek ehhez a mesterséghez. Mihelyt munkához akarok látni, gondolataim egyszerre futni kezdenek előlem, eltűnnek a ködben, szertefoszlanak. Még az is, mit már fogva véltem tartani, hirtelen kisiklik tollam alól.»

Bérczy Géza élete végéig a nógrádmegyei Jobbágyiban nagyatyjától örökölt birtokán gazdálkodik. Halála után összegyűjtöttem kevés megmaradt kéziratát. Közülük helyenkint rendkívül kedvesek *Képek a múltból* címet viselő, teljesen szubjektív természetű, életének már hajló korában írt feljegyzései. Néhány jellemző apróságot, néhány hangulatos sort idézek e kéziratból a következőkben. Kezdjük mindjárt azzal, amit báró Kemény Zsigmondról mond:

«*Zsigó Bácsi keresztapám volt s karácsonyra szebbnél-szebb játékokat küldözgetett nekem. Hű adlátusa. Pompéry János figyelmeztette keresztapai kötelességére, mert magától ugyan eszébe nem jutott volna. A világ legszórakozottabb embere volt. Megesett vele, hogy csupa szórakozottságból egy napon kétszer is ebédelt s még akkor is nyitott esernyővel járt, amikor már egy óra óta elállt az eső. Édesanyám szalónjában magam is tanuja voltam annak, mint igyekezett*

¹ Egy kéziratát — Gustave Droz: *Monsieur, madame et bébé* című regényének fordítását — a kilencvenes évek elején átadta ugyan Gyulai Pálnak az *Olcsó Könyvtár*-ban való közlés végett. Ez azonban elmaradt. Erre vonatkozóan l. a Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárában özv. Bérczy Károlynénak Gyulaihoz írt két levelét.

zsebébe gyömöszölni a zsebkendőnek nézett diványvédőt. Szerencsére idejekorán észrevette s így nem ismétlődhetett meg az a jelenet, hogy Zsigó bácsi orrát akarván fújni, általános gaudium közepette egy végnélküli «Schutztüchli»-t húzott elő.» Kemény Zsigmond szórakozottságát Jókai is emlegeti.¹ Ő azonban már három ebédről tud kettő helyett . . .

De hogyan lett volna szórakozott a hatalmas agyú, mindig gondolataiba merült Kemény, a nagy regényíró, kinek, mint Jókai mondja, «költői alkotása nem a festőéhez hasonlított, hanem a szobrászéhoz.» Napközben elfoglalták teendői s ha meg szabad ideje volt, álmodozott. Akkor kezdett igazában dolgozni, mikor leszállt az este. «Éjszaka írt s egész hajnalig itta a legerősebb feketekávét.»

Hanem térjünk vissza a Szervita-téri házba s lépjünk Frivaldszky Imre dolgozójába. «A szabálytalan alakú, tágas dolgozónak — beszéli Bérczy Géza — félig-meddig múzeum, félig-meddig laboratórium-szerű színezete volt. Lepkék és bogarak ezreit magukba foglaló fiókos szekrények tetejéről rendszeresen csoportosított, kitömött madarak néztek alá üvegszemeikkel. A magas polcokon csigák, preparált puhányok, kitömőfélben levő mókusok voltak elhelyezve s hosszú, hengeralakú üvegekben kígyók ágaskodtak. Az asztalok telirakva a rendezés alá kerülő rovarvilággal, gombostűre szúrt, tarkaszárnyú pillangókkal, apró, fényeshátú bogárkakkal. Ezeket osztályozta, lajstromozta az öreg úr oly hévvel, szenvedéllyel és szeretettel, hogy mindig bosszankodott, midőn a nap már véget ért.»

Nendtvich Károlynak a következőket mondta egy alkalommal Bérczy: «Nem ismerek szerencsésebb embert az ipamnál; ő még most is ugyanazon szenvedéllyel fürkészik és búvárkodik, ugyanazon szeretettel viseltetik a természet kedvenc tárgyai iránt, mint azt csak egy 24 éves fiatalember teheti.»² Már 72 esztendő volt, mikor még egyszer útrakelt, hogy utóljára beutazza Törökországot, azt a vidéket, melyet

¹ *Emlékeimből*, 138. l.: *A legerősebb fej.*

² Dr. Nendtvich Károly: *Frivaldszky Imre életrajza*, Pest, 1872. 30. l.

rovarászati szempontból annyiszor átkutatott. Ilyen szenvedélyes természetbúvár volt! Még azon év őszén, végelgyengülésben elhalálozott.

«Ha nagyon belemerült a dologba, — mondja tovább Bérczy Géza — tíz napig sem ment ki az utcára. Pedig nem lehet mondanı, hogy közönyös lett volna a külvilág iránt; csakhogy ritkán nyílt alkalma annak folyásáról tudomást szerezni. Vasárnap és csütörtökön azonban megszabadították a nagy asztalt a rovaros dobozoktól, gombostűktől s a preparálás mindenféle eszközétől, mert e napok estéin kártyaparti volt nagyatyámnál. Gyertyagyújtás idején gyűltek egybe a vendégek — Xantus, Szabó József, Frivaldszky János — s megkezdődött a játék: préférence, vagy Szapáry-zwick. Az öregurak hévvel, odaadással játszottak. Még a légy röptét is meg lehetett volna hallani a néma feszültségben. A szobában sűrű pipafüst kóválygott, ködbevonva a szekrények tetején ülő kitömött madarakat. A gyertyák is homályosan, fénytelenül lobogtak. Vacsora előtt érkezett az elszámolás nagy momentuma. Ez bizony nem ment mindig simán. Harminc-negyven krajcárnyi differencia már nagy hullámokat vert. A vesztes fél ritkán nyugodott bele. Xantus dörögött, János bácsi a partnerével civakodott, a kis Szabó epés megjegyzéseit pedig csak a vacsora, a kitűnő borjúcomb, a híres meggyeslepény s a cukorbafőtt dió tudta végkép elnémítani.»

Bérczyék a második emeleten laktak. Ott volt a *Vadász és Versenylap* szerkesztősége is. Bérczy dolgozószobájában hatalmas pipatórium, minthogy szenvedélyes gyűjtője a szebbnél szebb, faragott tajtékipáknak. A pipatórium melletti kis asztalkán néhány finommívű pisztoly, a mind gyerebben űzött vadászatok kivül a céllovás lévén az egyetlen sport, amelyet a «magyar sportirodalom atyja» maga is gyakorolt. A falakon a *Vadász és Versenylap* színes, könyomatú műmellékletei: gróf Sándor Móric, báró Wenckheim Béla s más nevezetes űrlovasok és falkavadászok lovasképei. Mellettük alpesi tájak, salzkammerguti tavak apró festményei. Az iratokkal, könyvekkel sűrűn megrakott íróasztal felett gróf Széchenyi István keskeny rájába foglalt képe.

«Tiszai kalappal a fején, könnyűded öltözékben, kedvenc, erdélyi fajú ponnyján, édesbús merengéssel tekint Pest felé az örökösnevű gróf, mintha azon egykori jósmondatán gondolkoznék, hogy : Magyarország nem volt, csak lesz.»¹

A szemközti falon *Az elhamarkodott lövés* címet viselő — anyja teteme mellett árván maradt özikét ábrázoló — Landseer² rajza után készült könyvomat, Bérczy szobájának egyik legkedvesebb dísze. Ez is a *Vadász és Versenylap* alkalmi melléklete.

Fényezett lapú asztalon ragyogóan tartott bronz szivar-készlet. Csíkos szövettel bevont kényelmes karosszékek és diván. Az egyik falat megrakott könyvespolc foglalja el, felette Petőfinek Barabás rajzolta könyvomatú képe, míg egy különleges, lehajtható lapú asztalka felől Thackeray, a nagy angol író szemüveges képmása tekint reánk.

A szerkesztőség s a dolgozó gyakori vendégei az egy-szerre divatba jött sportirodalom főúri kedvelői közül báró Orczy Béla s gróf Keglevich Béla, a *Vadász és Versenylap* legbuzgóbb barátai.

Sűrűn fordul meg a kedélyes dolgozóban báró Podmaniczky Frigyes, akkoriban kitűnő agarász, «divatfi» és termékeny regényíró; gróf Lázár Kálmán, a neves ornitológus; gömöri Havas Sándor, kivel Bérczy annakidején együtt szolgált a helytariótanácsnál s ki aztán később kereskedelemügyi államtitkár lett; lovag Heinrich János kapitány, a Lovaregylet intézője; Szálbek György, arad-megyei birtokos, ismertnevű sportsman; Bay Bertalan, 1848-ban volt honvédőrnagy; Zerdahelyi Ince s mások.

Egy napon — 1858-ban — «tisztes öreg úr» toppan be a küszöbön. «A szerkesztő — írja önmagáról szólva Bérczy — bár első pillanatban sejté, hogy látogatója erdélyi s esküdni mert volna, hogy vadász, mégis rendkívül meg volt lepve,

¹ *Lapok a Lovászat és Vadászat köréből*, 1857., 259 l. — A könyvomatú képet gróf Andrássy Manó vázlata nyomán Sterio Károly rajzolta. E könyvomat után készült a Nemzeti Casino lépcsőházában látható festmény.

² Sir Edwin Henry Landseer (1802—1873) neves angol állat- és vadászképfestő.

midőn az őszfűrtű, de élénk szemű férfi magát mint Ujfalvi Sándort ismerteté meg.»¹ Ugyanis Ujfalvit eddig csak cikkeiből ismerte, a név viselőjében «élte delén levő alakot» képzelte. Később jóbarátokká váltak s «Erdély legöregebb vadásza», ha néhanapján Pesten tartózkodott, haláláig szívesen kereste fel a Szervita-téri házat.

A kedélyes dohányzóban összegyűltek megbeszélik a *Vadász és Versenylap* megjelent és közlendő cikkeit, szótaveteszik a Lovaregylet ügyeit, majd átcsapnak a fesztelenebb társalgásba, meg az elmaradhatatlan anekdotázásba, melynek Bérczy — Arany László szerint — igen nagy mestere. Telik az idő. Ketyeg a feketekeretű ingaóra. Az íróasztalon álló üvegprizma sziporkázva veti a falra a beeső napsugár szivárványszíneit. A szobát dohányillat tölti el s fel-alá hullámozó, finom szálakra szakadó rétegekben kékes szivarfüst örvénylik a levegőben.

Odaátrol, a szomszédos szobákból víg gyermekzsivajgás, női beszélgetés s a zongora néhány akkordja hallatszik át. Bérczyné vendégeket fogad. Készül az uzsonna. A látogatók nagyobbára rokonok. Putnokyék Gömörből; Fáyék Versegről — s ha itt vannak, olykor átlátogat Kalap-utcai otthonából a már nagyon-nagyon öreg Fáy András is . . . Bérczyné özvegyen maradt nővére, Battha Györgyné, Mariska nevű, örökké jókedvű, eleven eszű leányával állandó lakója a Szervita-téri háznak. Néhanapján az Ötpacsirta-, ma Esterházy-utcai ódon, kertes, családi házból kocsin érkezik özvegy Pajthényi Sándorné, Stand Mária, gyermekeivel: Sándorral és Máriával. Akkoriban még valóságos utazás «olyan messziről» idáig jönni. Hoznak is magukkal kertjükben termett illatos virágot, petuniát és violát, máskor meg friss zöltséget, tormát, megymást. Az öreg Stand Marie — náluk élő távoli rokon — alig győzi előszedegetni a cekkerből.

Gyakori vendégek Lumniczer Sándorék, Kovács-Sebestyén Endréék, Gyulai Pálék — míg 1866-ban Gyulai fiatal feleségét, Szendrey Júlia kedves és bájos testvérhúgát, Marikát, el nem ragadja a kolera.

¹ *Vadász és Versenylap*, 1863. évf. 51. l.

Tragikus eset. Erősen megrázza Bérczyéket. Azonban az élet megy tovább a maga útján. Valaki eltűnt, el sem búcsúzott, kilépett a sorból. Megdőbbenünk. Megállunk egy pillanatra. Aztán a társas érintkezés csak folyik tovább a maga megszokott medrében.

Olykor Bérczy Lajosék rándulnak fel Balassagyarmatról. Ilyenkor aztán hosszúra nyúlik az ebéd, az uzsonna. Utóbbinál az elmaradhatatlan haboskávét mellett garadában áll a mazsolás kuglóf s a «pompás péksütemény, aminőt csak a Kristóf-téri Löwenbeck tud sütni». Még gyerekből is akad néhanapján s azon — 1865 után — megjelenik két nógrádi, nyurga fiú is: Madách Imre fia, Aladár, s unokaöccse, Balogh Károly.

Így folyik az élet a Szervita-téri házban.

*

Minden életnek megvan a maga számtalan bánata, gondja, keserve. Bizonyára a Szervita-téri ház lakói életének is. Mégis, nagy körvonalaiban ez az élet csendes és boldog. Nagyobb gondok nem látogatják, vészes viharok elkerülik. Vonzóan kedves tünemény a mult mindent szépítő, ködbevesző távlatában. Hanem valóban, ezerszer hallott elbeszélések, aztán feljegyzések, levelezések, hagyományok s egyéni tapasztalat nyomán is, e sorok írója minden érzelmes szépítés nélkül elmondhatja, hogy aligha forraszthat össze bármi érdek egy-egy nagyobb családot oly együttérző egésszé, mint ahogyan a szeretet — az emberi erények ezen legszebbike — Frivaldszky Imréék, de azonfelül Scheffer Jánosék le-származottait is egybekovácsolta.

Ennek felismerése Bérczy megítélésénél is latba esik. Mert ha a környezet egyedül nem szabhatja is meg az író művészetét, alkotását, irányát, mindazonáltal erősen befolyásolhatja mindezt.

A születési adottságokon — tehetségen, munkabíráson, érzelmi világon — kívül az Élet pörölye kalapálja ki mindenkinek egyéniségét. Íróét, nem íróét egyaránt. Olykor súlyos, olykor könnyű, hol ütemes, hol meg vad összevisszaságban rázúduló ütésekkel. Az író lelkialkatán — és alkotásain —

olykor világosan meglátszanak a nyomok. De olykor nyomát leljük rajta az Élet keze símogatásának is.

Bérczy Károly írói egyéniségét is akkor érthetjük meg legjobban, ha bepillantunk magánéletébe, ha családi körében szemléljük őt. Nagyfokú érzékenysége, szubjektivitása, nyelvkészsége, formaérzéke természetesen kezdettől fogva fennálló lelki adottságok. Azonban a légkör, melybe házassága révén került mindenestre erős hatást gyakorolt rá, kimélyítve s fokozva azokat a tulajdonságokat, melyeket a szülői házból már eleve hozott magával. Tollát némileg el-lankasztotta — s e lankadságra amúgyis hajlamos volt — a nyugalmas boldogság derűje, a becéző szeretet, mely körül-vette. Apósával s annak baráti körével való állandó együtt-léte viszont bővítette ismereteit, szélesbítette látkörét, fejlesztette érdeklődését a természet jelenségei iránt. Ennek, mint a *Vadász- és Versenylap* szerkesztője, jó hasznát vette. S élete utolsó percéig nemcsak hitvesének, hanem egész családjának gondoskodó szeretete fokozta betegségében tanúsított lelkierjét, melyet Arany László méltán becsül benne. «Ritka ember hallja fülébe dörögni a *memento mori*-t oly gyakran, mint én, — mondta egy ízben Aranyra — ritka ember bírja elképzelni, minő érzés az, ha nyugodtan feküdvé ágyán, egyszerre egy óriási lökés üti végig egész testét, feje tetejétől talpáig, mintha roppant erejű villanyütés által rándulna meg, vagy mintha a halál rázna velünk kezét.» Arany László ehhez hozzáfűzi: «Azonban idegeinek sűrű lázadozásai dacára is megtartotta lelke nyugodtságát, sohasem vett erőt rajta az az izgatott, lázas, nyughatatlan lelkiállapot, mely ama betegségben szenvedőket gyötörni szokta.»

Valóban — olykor-olykor előtörő ingerlékenységét («idegei lázadozását») nem tekintve — mindhalálig megmaradt kedélyének kedves nyugalma. Boldog házaselete elűzte ifjúkori, mélabús érzélgősségét. Nagyobb gondoktól mentes, sokféle elfoglaltsága folytán gazdag tartalmú élete derűsebb színben mutatta neki a világot, mint kora ifjúságában.

Hogy ezt jobban megértsük, ezért kellett a Szervitateri házzal s annak életével behatóbban foglalkoznunk.

Hanem vessünk egy pillantást a ház környékére is.

Pest a hatvanas években még korántsem világváros. Lakóinak száma mintegy kétszázezerre tehető s mint az 1867—1868-ban megjelent *Kalauz a magyar fővárosban* mondja, «valami 6000 háza van».

A Szervita-teret a Teleki-palotán s a szerviták templomán és rendházán kívül csupa kisebb, magastetejű, régimódi, barátságos épület övezi. Közepén a Szeplőtelen Szűz ma is ott álló ósdi szobra, virággal szegélyezett kis gyepszigetben. A téren néhány előkelő üzlet s itt találjuk a Kispipához címzett Karikás-féle híres vendéglőt is. A szomszédos Kristóftér s a Váci-utca sarkán álló kétemeletes házat — a Schernhoffer-féle gyógyszertár felett — Szent Kristóf jókora kőszobra ékesíti. Ma már nincs ott, de aki látni akarja, megnézheti a Központi Városháza udvarán.

Az Úri-később Koronaherceg-, ma Petőfi Sándor-utca képét nem lehet a maihoz hasonlítani. A szerviták rendházán túl — a mai Főposta épület helyén — hatalmas kert terült el: a szervita-atyák kertje. Ennek a Zsibárus- — ma Párisi — utcáig húzódó kőfalán száz meg száz madárkalitka. «A kalitkákban kanárik énekelnek, pintyek kényeskednek, cinegék ugrálnak, stiglicék tollázkodnak, rigók fütyörésznek» — mondja Bérczy Géza. — Ez a madárvásár.

Az Úri-utcán továbbhaladva a Trattner-Károlyi ház elé érünk. 1865-ig ez épületben tartotta üléseit a Tudományos Akadémia s a Kisfaludy-Társaság. Itt a Pesti Lovaregylet helyisége is.

Kiérünk a Barátok-terére. Balra a keskeny Hatvani-utca nyílik. Bizony sokkal szűkebb az utóbb kiszélesített Kossuth Lajos-utcánál. Úri-utcai sarkán a Jankovich-, később Cziráky-féle palota áll, mellette a jókora Discherház, azon túl a szép, barokk stílű Grassalkovich-palota. E két utóbbi épület, közt nyílik a Gránátos-, ma Városház-utca, benne a klasszicizáló stílusban épült Vármegyeháza, továbbá az óriási Invalid-palota (később Károly-kaszárnya, ma Központi Városháza), olasz renaissance ízlésű, megragadó homlokzatával.»

A Hatvani-utcában már mai helyén áll a Nemzeti Casino,

azelőtt a Cziráky grófok palotája. Mikor Széchenyi István 1827-ben, angol mintára megalapítja az akkor még Pesti Casinónak nevezett társaskört, a Dorottya-utcai Vogel-féle házban — melynek helyén ma a Magyar Általános Hitelbank palotája áll — bérel számára helyiségeket. A társaskör innen 1830-ban, már Nemzeti Casino néven, a Kereskedők Egyesületének tulajdonában volt úgynevezett Pesti Börze-palotába (Lloyd-palota) költözik s csak 1859. áprilisában veszi bérbe a Hatvani-utca 8. szám alatt levő Cziráky-palotát, melyet később, 1871-ben meg is vásárol.¹

A Barátok terén, a templommal szemben, a Hétszemélyes tábla — Curia — szürke, egyemeletes épülete terpeszkedik. Kapuja előtt díszruhas, ezüstpitykés, nagybotos portás. A Curia mögött apró, szűk utcák szövevénye. Köztük a napsugaras Rózsater és Sebestyén-tér, akár két gyéren bútorozott, barátságos, kisebbméretű szoba.

A hatvanas évek derekán a Dunapartig nem lehet kijutni. Nagy munka folyik ottan. Magas deszkapalánk mögött «szekerek beláthatatlan sora szállítja a követ, száz és száz kubikos talicskázza a kavicsot, homokot. Szűkebb mederbe, kőfalak közé szorítják a Dunát, hogy a parton álló házak elé majdan pompás palotasor épüljön. Csupán a Redoute előtt hagynak egy kis üres teret . . .» Az Aldunasoron álló Redoute (Vigadó) homlokzata adja meg a régi dunaparti házsor vonalát.

A Redoute-tól északra — s ez már a Feldunasor — az Európa, azontúl az István főherceg-szálloda áll. Az előbbiből keletkezett, némi átalakítással, a Főkapitányság mai épülete.

S most újra visszatérünk a Barátok-terére s folytatjuk utunkat az Egyetem-utcába. Ennek 4. számú házában találjuk a *Vasárnapi Ujság* s a *Politikai Ujdonságok* szerkesztőségét, hova Bérczy Károly gyakorta feljár.

Hanem elég a kiegyezés előtti Pest kimeríthetetlen topografiájából. Vessünk inkább egy pillantást a Sváb-hegyre is.

¹ Ilk Mihály : *A Nemzeti Casino százéves története*. Bpest, 1927.

A Svábhegy — amit réges-régen, Mátyás király idejében még *Nyék*-nek nevezték — a XIX. század elején meglehetősen elhagyott vidék. Erdős, füves lankáit itt-ott néhány szőlő váltja fel. Hanem aztán egy-kettőre fejlődésnek indul. Az ötvenes, hatvanas években már divatos üdülőhely, számos nyaralóval, néhány kezdetleges vendéglővel, rossz utakkal. A *Pesti Kalauz* még 1867-ben is megjegyzi: «Feltette kár, hogy a kedvesfekvésű helyiséghez, melyet annyi díszes nyaraló ékesít, csakis hanyagul tartott utakon juthatunk fel.»

A Svábhegy divatbajötte az 1820—30 közötti évekre tehető. Az első, nagyobbszabású villát, közelében kiterjedt majorsággal, Ürményi József személynök építteti. Ezt fejlesztí tovább fia, József, a negyvenes években alnádor. 1860 körül a villa az övé. De ekkoriban már sok más, díszes és egyszerű, nagyobbára szőlővel és gyümölcsössel körülvett nyárilak is emelkedik az erdős hegyháton mindenfelé. Legtöbbje a Zugliget s a későbbi Fogaskerekű végállomása közti oldalon. Legjelentősebb köztük az Eötvös-villa, legismertebb s legnépszerűbb, egyben legkedvesebb — Jókaié. Soha olyan szép rózsákat, oly gonddal nevelt gyümölcsfákat, mint amilyeneket az ő kertjében látni!

Időközben Döbrentei Gábor magyaros neveket ad a különböző lankáknak, völgyeknek, ormoknak, kutaknak. Magát az egész hegyet *Istenhegy*-nek kereszteli el, noha ez eredetileg a *Sashegy* ősi neve. A *Zugliget* nevét *Virányos*-ra, a mellette levő hegyoldalét *Hajnalos*-ra változtatja.

A Döbrentei-adta nevek lassankint elkopnak, elenyésznek, éppen csak itt-ott marad hirmondójuk. Maga a Svábhegy máig is Svábhegy, a Zugliget is megmaradt. Csak Bérczy Károly leveleiben találkozunk helyyel-közzel a romantikus hangzású *Hajnalos* névvel.

Jókai az ötvenes évek elején telepszik meg a Svábhegyen. Még regényt is ír, — a *Szerelem bolondjait* — melynek színtere a hegy déli hajlatának egy kevésbé ismert, gyéren lakott, Farkasvölgynek nevezett része. Van is ott egy kis vendéglő — máig is a regénycím a cégére.

Alighanem Jókai tollából származik a *Vasárnapi Ujság*

1855-i évfolyamának ügyesen írt cikke, mely színesen és elevenen ismertet meg a Svábhegy akkori képével.¹

«Pesten — beszélük a sorok — a nehéz, ködös levegő elbúsulttá teszi az embert, szorítja a kedélyt, sűríti a vért, szaporítja az epét, nyomja a májat és ebből lesz a kolera, a hírlapi civódás és a háború. Csak egy kis kellemes séta — és kristálytiszta levegőben vagyunk, illatos fák árnya alatt, hűs források tövében, ahol az ember meggyógyul bajaiból, gondjaiból s még aki beteg volt is, egészségesen tér vissza . . .»

«A legelső háztömeg, melyet a városból jövő talál, az úgynevezett *«Óra»*. Így neveztetve azon óráról, melynek messzehangzó verése az egész vidéket tudósítja az idő mibenlétéről.» (Ez a villa 1849-ben *Görgei* főhadiszállása volt.) «Az *Óra*-villától — mondja tovább a cikk — jobbfelé vivő úton találni a többi között Szigligeti csinos mezei lakát.» Ezután egy «sík hegydombra érünk, ott épül jelenleg az Istenháza. Északra a templomtól Sebők ügyvéd roppant emeletes háza. Mellette Ürményi József kamarás majorja.» A cikkíró a továbbiakban megemlíti a Bujanovich, Benza és Jókai «hajlékait», báró Melczing «birtokát, messze kilátszó, lovagvár alakú toronnyal», Tasner tudóstársasági tag «házát», Rajacsics régiségbúvár «lakát». Majd így folytatja :

«Emich Gusztáv könyvkiadó tusculanuma következik egy szép, széles erdő védelmében, melyen túl Mihályfi és Váradi Károly urak mezei lakait találni.»

«Jobbra eltérve a templomtól, találjuk a nagybecsű forrásokat. Itt egy roppant lovagkastély tűnik szemeink elé, amelynek igazán nagyszerű körvonalai, mint hajdani vár, emelkednek ki a mellette levő nyárilakok közül : ez dr. Frivaldszky tudóstársasági tag birtoka ; ott az egyik toronyban írja Bérczy Károly, a tudós honfi veje, a *Politikai Újdonságokat*.»

«A közelfekvő lakokban Csengery, dr. Kovács Endre, Brassai és több tudós hazánkiai imádják a természetet . . .»

Elérkeztünk tehát a Frivaldszky-villához.

A nyaralónak, lelki pihenőnek szánt «lovagvárszerű»

¹ A budai Svábhegy. — Vasárnapi Ujság, 1855. szept. 9-i szám.

villa egyedüli rendeltetése, hogy elűzze és feledtesse a köz-napi élet sok aprólékos gondját, pótolja a városi lakás térszűkét, hogy valami mással, eredetibbel váltsa fel a berendezésnek szinte előírással, unalmas formáit. Frivaldszky tehát vidám-ötletesen, furcsa merevségükben is kényelmes, gótstílusú bútorokkal szerelteti fel a külsejében is gótstílusú épületet. A kívül lovagvárszerű villa belül valóságos múzeum. Lassankint idevándorolnak a Szervita-téri házban telente preparált madarak. Van is aztán itten mindenféle sas, bagoly és víziszárnyas. Tűzok, vöcsök, vakvarjú s egy sereg, Frivaldszky törökországi utazásaiból magával hozott, exotikus madár. Jó Pável Jánosnak, aki egy személyben inas is, preparátor is, elég dolga akadhat. . . .»

Mikor Frivaldszky később eladja a villát, madárgyűjteményének egyrésze a Nemzeti Múzeumba, más a debreceni református kollégium állattárába kerül.¹

Sokan látogatják a sajátos villát s tudós tulajdonosát. Nem kevesebben a nagy gótikus épület mellett meghúzódó, vadszőlő-befuttatta kis házat, Bérczy Károly nyaralóját. S 1865 nyarán, mikor Bérczy javában dolgozik *Anyégin* fordításán, Eötvös, «aki szomszédja volt a Svábhegyen, napról-napra belátogatott hozzá, meghallgatni a frissen készült versszakokat és már munkaközben lefoglalta az egész a Kisfaludy-Társaság műfordítási gyűjteménye számára» — mint Arany László mondja.

Életének legboldogabb szakai a svábhegyi nyarak. A nyár egyrészt ugyan rendszerint távol tölti, Ausztria fürdőiben keresve gyógyulást. Mikor aztán hazatér utazásaiból, annál jobban élvezi a svábhegyi magányt. Ezt csak néhány szomszédal, barátal való érintkezés, olykori séta, nagyrítván vadászat töri meg. 1860 kora őszén két napot az észtergommegyei Bajnán, gr. Sándor Móricnál tölt s vele együtt megy hajnali szarvaslesre. Mikor még Leszenye, Kékkő,

¹ Dr. Emericus Frivaldszky in sua villa, monte de Széchenyi nominato ad Budam sita, collectionem Avium sat bellam custodiebat, quarum exemplaria rariora pariter Musaeo inscripta reliqua vero Collegio reformatorum Debreczinensi transmissa fuerant. (Frivaldszky, Joannes : *Aves Hungariae*. Budapestini, 1895, V.)

meg Pusztabodony pagonyaiban vadászgatott, frissebb volt, élénkebb, egészségesebb. Most sem idős még, alig negyven éves, de már máskép vadászik, mint azelőtt.

«A budai hegyek között nyárilakomból szept. 3-án reggeli öt órakor indulva, értem a bajnai kastélyba, hol Prestel úr¹ azzal a hírrel fogadott, hogy a gróf, szokása szerint, már kora hajnalban Pusztá-Gyarmatra ment vadászni s minket is odavár ebédre.» Bérczy tehát Pusztá-Gyarmaton tölti a napot Sándor gróf társaságában s este vele együtt visszatér Bajnára. A következő nap vadászatát így írja le: «Másnap hajnalban a vadaskert egy óriási bükke alatt vártam — nem tudom a szarvast-e inkább, vagy a napkeltét — mert északról oly érzékeny híves szellet járta át tagjaimat, hogy én ezek remegését egyenesen a hidegnek s nem a vadászláznak tulajdonítám. A gróf a túlsó lejtőre ment a vadásszal s én egyedül maradtam a nesztelen magányban, melynek csendébe csak az ébredő madarak lágy csipegetése vegyült. A kelő nap nemsokára aranyozni kezdé a magas fák sudarait, a légzet fokonként melegült s az erdő is élénkebb lett a szárnyasnép csevegésétől. A pirosnyakú harkály vígan kopogtatá a szálas cser héjját, míg fejem felett a bükkfa gyümölcsét falánk magtörők ontották lábam elé s ijedt «gix»-ekkel röppentek el, midőn a reggelizők közé egy játszi mókusz szökött . . .»

Kedves sorok. Akárcsak az ifjabb Pliniusnak Tacitus-hoz írt nevezetes levelét olvasnók: «A vadászhaló mellett üldögéltem. Gerely s kopja helyett inkább íróvessző s jegyzőkönyv esett kezem ügyébe; eltűnődtem s azon voltam, hogy ha netán üres kézzel, mégis legalább teleírt lapokkal térjek haza . . .»² De míg Plinius hálójába, ha véletlenül is, két vadkan téved, Bérczy nem ejti el «az idény tilalmának egész biztonság-ösztönével» előtte sétáló suta közelében járó csapost.» Gr. Sándor Móric egy szarvast lőtt.

Így vadászik Bérczy, a hajnali erdő színeiben s hangjai-

¹ Prestel, a híres festő, gróf Sándor Móric ifjúkori barátja, lovasbravúrjainak kitűnő illusztrátora, a hatvanas években minden ügyének intézője.

² Plin.: Ep. I. 6.

ban lelve örömét. A továbbiakban érdekesen írja le a pompás bajnai kastélyt, megcsodálva a széles folyosók számtalan vadásztrófeáját, melyek közül «csak úgy átmerőben» 480 agancsot számlál meg. Estére, a másnap «honába, Mainz-ba utazó» Prestel társaságában, visszatér nyárilakába.

A Svábhegyről is be-bejár a városba. A Lovaregyletbe, a Casinóba, ahol el kell látnia titkári, jegyzői teendőit. Délután aztán gyalogszerrel tér haza, gyakran Eötvös társaságában, aki szintén mindig gyalog járja a meg lehetőszen hosszú utat.

Módfelett szereti a Svábhegy virágos lankáit, szépséges kilátópontjait, erdőségeinek «suttogó magányát». Ifjúsága mennyi feledhetetlen emléket varázsolják ezek vissza! Olykor apósának valamelyik lován — nem éppen a legtüzesebb paripán, hanem inkább valami vén, szürke Rosinantén — elhatol a budakeszi erdőig s még azontúl is. Ilyenkor alig hét-nyolc éves fia, Géza, öszvérháton követi. Így lovagol ki az újkori Don Quijote a romantikus lovagvárból illúziók tarkította álmvilágába. Mert a költő számára álmvilág ez a messze elterülő, erdős, illatos budai hegyvidék. S hát még a gyermek számára!

*

A hatvanas években még oly romantikus Svábhegy gótstílusú villája nem sokáig marad Frivaldszky Imre kezén. Vejeének 1867-ben bekövetkezett halála után hamarosan eladja s a család ezentúl a nógrádmegyei Jobbágyiban fekvő, sokkalta egyszerűbb falusi kúriában nyáral, majd állandóan ott is telepszik meg.

A villa többször cserél gazdát. A XX. század elején Pálffy Anna grófnő tulajdonába kerül, a gót stílusnak akkorára nyoma sem marad. Jelenleg — 1934 óta — a Fehér Kereszt Egyesület erdei gyógyintézete. A Béla király-út 20. sz. alatt fekszik — de már nem ismernél rá a kedves emlékekben gazdag, hajdani «lovagvár»-ra. Csupán az egyik, két részre osztott földszinti helyiségben látható még ma is a régi gótstílusú bolthajtás.

BALOGH KÁROLY.

Felelős kiadó: Balogh Károly.

2367. — Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

